

Rosa Maria Gil Tort

**CARRERS QUE
VAN SER TERRA
SAGRADA. RASTRE
I MEMÒRIA DE DEU
CONVENTS GIRONINS
DESAPAREGUTS**

Introducció

L'any 2016, en el marc del V Congrés de Història de Girona, amb la Gemma Domènech vàrem presentar una ponència amb el títol «De l'exclaustració als nous usos, memòria de sis convents gironins». L'estudi ordenava la recerca sobre el destí de Sant Pere de Galligants, Sant Domènec, el Carme, Sant Josep, els Caputxins i la Mercè, sis conjunts conventuals que, mercès a les rehabilitacions del segle xx, s'havien integrat plenament en la ciutat actual com a seus d'institucions i administracions. Eren, exclusivament, edificis ubicats a la riba dreta de l'Onyar. Aquella primera mirada, com la present, resulta imprescindible per entendre la ciutat actual.

Algunes de les consideracions que fèiem aleshores sobre la presència dels ordes regulars a la ciutat, promoguda i facilitada pels governants fins el segle XIX, i de forma molt explícita entre els segles XIII i XVIII, serveixen com a introducció d'aquest treball. Gràcies a la documentació original conservada i a la bona i abundant bibliografia existent —citarem, només a títol d'exemple, els treballs de Jaume Fabre, Fra Basili de Rubí, Fra Valentí Serra de Manresa, Anna Gironella, Enric Mirambell, Joaquim Nadal i Montserrat Jiménez; al costat de les imprescindibles cartografies històrico-arqueològiques de Josep i Eduard Canal, Jordi Sagra i Josep M. Nolla, i l'útil i suggeridora edició de l'*Atles de cartografia històrica*, a càrrec del CoAC-Demarcació de Girona—, hem pogut concentrar-nos en l'estudi de la gestió urbanística d'aquest patrimoni heretat, en la configuració de la Girona del segle XXI.

Tot va començar durant la primera meitat del segle XIX, quan la ciutat, destruïda i derrotada pels setges napoleònics,

vivia un canvi de paradigma entre el model secular vigent, de nucli eclesiàstic, militar, administratiu i rendista; i els nous horitzons que plantejaven l'obsolescència de les estructures defensives, el sorgiment d'un nou ordre econòmic promogut per la classe burgesa, les necessitats urbanes d'habitatge i infraestructures, i el pensament social envers l'església.

L'estratègia que va trobar l'Estat per sanejar la seva hisenda i al mateix temps escenificar la superació del model d'Antic Règim va ser la desamortització dels béns dels ordes regulars. En el cas de Girona —i potser també a d'altres llocs— la mesura va afectar més directament les comunitats masculines, mentre que les femenines, si bé van veure compromesos en part els seus béns i rendes, no varen patir ni l'exclaustració ni l'expulsió. Aquest és un aspecte de la història poc estudiat pel que he pogut esbrinar, i seria la base d'una bona recerca amb perspectiva de gènere, fins avui crec que inexistent, excepte pel que fa a treballs molt puntuals.

El model de comunitat regular establert a la ciutat era de tipus reduït, en el qual la major part dels convents reunien una vintena de persones, excepte un parell, el de Sant Francesc d'Assísi el dels dominics, que se situaven en el mig centenar cadascun. Aquestes xifres es van mantenir constants al llarg de la seva història, amb etapes de profunda crisi, fet que els va fer molt vulnerables als paràmetres que fixaren les lleis desamortitzadores del segle XIX.

Un balanç del procés desamortitzador pel que fa a la ciutat de Girona ens presenta la xifra de nou convents afectats, dels quinze existents, durant la primera meitat del segle XIX, en virtut de les diferents lleis desamortitzadores. D'aquests,

sis es troben en el Barri Vell: Sant Pere de Galligants, Sant Domènec, el Carme, Sant Josep, els caputxins i la Mercè. La configuració del teixit urbà i les característiques dels edificis no en van fer atractiva la compra per part de particulars i l'Estat no va poder obtenir-ne els ingressos esperats. Fou aquesta una de les raons de la seva conservació com a seu d'organismes oficials i la seva rehabilitació al llarg del segle xx. Tres són els convents que completen la llista dels desamortitzats, tots tres situats a la zona del Mercadal: Sant Agustí, que esdevindrà caserna efímera i posteriorment plaça pública, Sant Francesc d'Assís i Sant Francesc de Paula, dels quals l'Estat reeixirà en la venda i la burgesia industrial sabrà aprofitar l'avinentesa per bastir la ciutat industrial i l'ordenació urbanística que tant anhelava.

Aquesta dinàmica expropiadora tindrà efectes perversos sobre el patrimoni. La idoneïtat dels terrenys de la zona del Mercadal per a un desenvolupament urbà i industrial va portar a la destrucció d'un notable patrimoni, especialment pel que fa al magnífic convent de Sant Francesc d'Assís, les restes materials del qual, conservades molt puntualment, i les descripcions que en van fer els contemporanis, ens fan lamentar la seva fi. Per contra i en sentit relatiu, algunes de les baluernes conservades al Barri Vell, poc valorades pel mercat immobiliari, varen tenir la fortuna dels perdedors i van aconseguir sobreviure fins avui.

Pel que fa als convents femenins, la seva trajectòria històrica transcorre de forma paral·lela als masculins fins a mitjans segle XIX. En aquell moment, les comunitats de monges mantenen el seu estatus pràcticament inalterable i viuran la seva desaparició al llarg dels cent anys següents a causa de

conjuntures diverses que anirem analitzant. Estem parlant dels convents de Santa Clara, de les Bernardes, de les beates, de les adoratrius i de les dominiques, tots ells ubicats a la zona del Mercadal, excepte en el cas del de les beates.

La majoria d'enderrocs de convents que recollim es concentren en l'episodi de les desamortitzacions, a l'entorn de 1835, i van afectar aquells convents en què el valor estratègic del terreny, en la lògica expansionista de la segona part del segle XIX, va despertar l'interès dels inversors. Tot i amb això, abans i després d'aquell moment, també es van produir desaparicions de comunitats i conjunts monàstics importants, la memòria dels quals ha sobreviscut molt tènue, si no inexistent. Seguint el fil cronològic d'aquestes pèrdues, relatem breument a continuació la història de cadascun d'ells i ens fixem més detingudament en les conseqüències urbanes que originaren.

El convent dels caputxins a les Pedreres

El primer monestir estudiat és el primer que la comunitat caputxina va bastir a la ciutat el 1581. Es tracta d'un conjunt eremític construït en el Puig Alguer als contraforts de les Gavarres, en l'indret de les Pedreres anomenat també *les Enderrocades*, al sud est de la ciutat. Segons Fra Valentí Serra de Manresa els caputxins s'instal·laren a Girona a petició dels jurats i dels canonges de la ciutat. El canonge Baldiri Galí era l'ermità de la capella dedicada a la Mare de Déu de Gràcia. Allà els va oferir els terrenys on bastiren un conjunt d'ermites per acollir una petita comunitat fundacional de dos frares, que s'amplià fins a set. Les ermites permetien als

freres aprofundir en la solitud i el silenci de la vida contemplativa. El 1624 abandonaren temporalment aquell convent, per fundar-ne un altre, anomenat de *Corpus Christi* a extramurs i a la riba de l'Onyar, molt a prop de l'antic hospital de Santa Caterina, al sud de la ciutat fortificada. Des d'allà visitaven els malalts, encara que mantenien el convent de les Ermites per la intensa devoció dels gironins. El 1650, la construcció dels baluards de la muralla a la zona de l'actual plaça Calvet i Rubalcaba, una epidèmia de pesta i l'enderroc i trasllat del nou hospital de Santa Caterina, varen determinar el retorn de la comunitat a l'antic convent de les Ermites, que fou reformat. Fins a 1665 *Corpus Christi* va seguir com a llatzeret, administrat pels mateixos caputxins. No obstant això, el monestir de les Pedreres havia de servir poc temps, perquè el 1707, en el context de la Guerra de Successió, es va decidir reforçar les defenses de la ciutat i convertir aquell estatge caputxí en un fortí. La petita fortalesa va ser un dels punts forts de l'estructura defensiva de la ciutat, que es pot identificar en tota la cartografia militar de l'època. La fortificació determinà l'expulsió dels frares que, temporalment, s'allotjaren en una casa de la plaça dels Lledoners, esperant trobar un lloc més adient per a la comunitat. En aquest procés de recerca d'un nou espai es valoraren diferents llocs, i finalment escolliren la Casa Desbach, dels marquesos de Cartellà, al capdamunt del carrer de la Força. Gràcies a la indemnització de l'Estat pel convent de les Ermites, de cobrament molt dilatat en el temps, varen edificar un magnífic convent, les obres del qual varen acabar el 1767. Aquesta seria la darrera casa dels caputxins a Girona, en la qual van romandre fins a l'exclaustració, tot i que la seva estada es

va veure afectada per desallotjaments diversos, per motius bèl·lics, fins que el 1835 arribà la desamortització. El 1845 va acollir el segon institut de batxillerat de la província, fins el 1966. L'any 1981, amb l'adveniment dels ajuntaments democràtics, en un context de revaloració dels espais històrics, el vell convent dels caputxins va esdevenir seu del Museu d'Història de la Ciutat. El 1986 s'hi instal·là l'Arxiu Municipal, que comparteix edifici amb el museu. Les dècades següents han estat d'habilitació de nous espais fins a la culminació de l'edifici tal com avui el coneixem.

El convent del Carme, dels carmelites calçats

La comunitat va fundar el seu convent el 1293 extramurs de la ciutat, vora l'Onyar i al principi del carrer del Carme. Els testimonis documentals de l'època ens el situen «prop i fora de les muralles de la ciutat». Al segle XIV, en ampliar-se la muralla, s'edificà el Portal que va prendre el nom del convent immediat del Carme, com a entrada sud a la ciutat fortificada. Aquest portal estava situat entre l'actual Jardí de la Infància i el Baluard de la Mercè, en l'actual prolongació del carrer Beates. Aquesta proximitat amb la muralla va causar gran perjudici a la comunitat, ja que el 1653 l'exèrcit francès va aprofitar el veïnatge del convent amb la fortificació per atacar la ciutat. Aquest fet va determinar l'enderroc de l'edifici l'any següent i l'evacuació dels frares, tal com queda documentat per una carta en pergami signada pel lloctinent Vicente Gonzaga el 3 de juliol de 1664, que es conserva a l'Arxiu Municipal. Desnonats els frares, varen anar a raure a un immoble prop de l'actual església del Carme, on ben

aviat sol·licitaren permís per construir un convent. La petició no va obtenir el vistiplau de les autoritats. Sembla ser que l'Ajuntament s'hi oposà davant la manca d'habitatges que patia la zona, però el que probablement va decantar la balança fou l'oposició dels jesuïtes, titulars del convent de Sant Martí Sacosta del Seminari, als quals molestava en extrem la proximitat d'aquests carmelites calçats i també dels carmelites descalços que habitaven el convent de Sant Josep. La pugna es resolgué el 1694 amb l'autorització d'aixecar un convent a l'interior d'aquesta illa per la banda d'orient, sense arribar ni al carrer Ciutadans, ni a la Plaça de l'Oli. Aquest seria l'origen de l'estructura conventual que ha arribat fins als nostres dies com església del Carme i Palau de la Diputació. Es tracta d'un convent barroc, del qual romanen estructures en l'església i les dependències del palau. Del vell convent a extramurs se n'ha perpetuat la memòria a través del nom del carrer del Carme com a entrada principal a Girona per la riba dreta de l'Onyar venint del sud.

Les menorettes de Santa Clara, fora i dins la muralla

El monestir femení de Santa Clara, conegut com *les menorettes* per la seva filiació a la família franciscana, va ser fundat el 1319, tot i que va començat a funcionar a partir de 1331, gràcies a l'impuls de l'infant Joan d'Aragó, fill de Jaume II, amb el suport i la protecció dels jurats de la ciutat. Les monges fundadores provenien del convent de Castelló d'Empúries. La primera abadessa va ser Gerarda Scarrera, el sarcòfag de la qual es custodia al museu de Sant Pere de Galligants. El lloc escollit per construir-hi el monestir s'ubicava extramurs

de la ciutat, a ponent i a l'alçada del que segles més tard esdevindrà el pol assistencial de Santa Caterina i l'Hospici de Girona. Era un espai rural al costat del rec de Cuguçacs i davant del camí que, venint de Girona, apuntava cap a Vic. Els historiadors en fixen la situació a l'inici de l'actual carrer d'Àlvarez de Castro, en la cruïlla amb l'avinguda de Jaume I. Justament en aquell punt la muralla tenia el portal de Santa Clara, en al·lusió al convent. Els cronistes ens parlen d'un bell conjunt dotat d'una magnífica església, envoltada de propietats monacals, adquirides per compra o donació durant els segles xv i xvi.

La reordenació de la muralla amb la construcció dels baluards va determinar l'enderroc del conjunt el 1654, que va passar a ser ocupat pel baluard de Santa Clara, construït amb les pedres de l'antic convent. La mateix dissort va afectar l'antic hospital de Santa Caterina d'extramurs i el convent del Carme, a l'altra banda de l'Onyar.

Les monges passaren a viure a una casa llogada a Martí d'Agullana, situada en el tram final de l'actual carrer de Santa Clara, aleshores molt més estret. De seguida que va ser possible, el 1693, varen edificar el nou convent just al davant, de la banda de l'Onyar, entre el carrer Hortes i la futura plaça de Sant Agustí. Deu anys més tard, el 1703, inauguraren l'església que, situada a l'altre costat del carrer, connectava amb el convent per un pas elevat. Per a l'església, els jurats de la ciutat finançaren la construcció de l'altar major, dedicat a la Verge de la Immaculada, encarregat a l'escultor Pau Costa el 1708 i acabat el 1714. Anys més tard, en enderrocar-se el convent, l'altar va passar a l'església de Sarrià de Ter, fins a la Guerra Civil, segons recerques de Lluís Batlle i Prats.

El mateix autor refereix l'exclaustració soferta per les monges el novembre de 1868, amb motiu de la Revolució de Setembre i el posterior enderroc del convent el 1873. Tres anys més tard, el govern de la Restauració retornava les restes i el solar a la comunitat, que va reconstruir l'església a la cantonada entre el carrer de Santa Clara i de les Hortes. Existí un projecte per erigir un nou convent al carrer de la Rutlla, que va ser desestimat per dificultats amb el ram de guerra. Finalment la comunitat s'instal·là al veïnat de Salt i va construir un gran convent que, malmès per la Guerra Civil, el 1939 esdevindria presó provincial. Trenta anys més tard, el 1969, les monges van poder recuperar l'edifici, però el context urbà i l'estat deplorable en què es trobava n'aconsellaren la venda i el trasllat de la comunitat a Vilobí d'Onyar, on van adoptar el nom de Fraternitat de Santa Clara.

Pel que fa al convent de Santa Clara de Girona, enderrocant el 1873, llegim en els treballs de Jaume Fabre que la urbanització dels terrenys —i més endavant també els del convent de les Bernardes— va propiciar la unificació de les alineacions del carrer de Santa Clara, que fins aleshores havia tingut tres noms diferents en funció del tram. En el seu inici, entre la Plaça del Gra, actual avinguda de Sant Francesc, i la Plaça del Molí, s'anomenava carrer de Sant Francesc. Durant la República, aquest tros va ser rebatejat com a carrer de Pau Casals. El tram següent, entre la plaça del Molí, davant la central elèctrica, i el carrer de les Hortes, que era el tram més llarg i incloïa una petita placeta, era conegut com el carrer de les Bernardes, amb una placeta que també rebia aquest nom davant l'església del convent d'aquella congregació. Finalment, entre el carrer de les

Hortes i la Plaça de la Independència existia un carreró més estret, entremig de les antigues possessions del convent de Santa Clara, que portava justament el nom de la titular, que després s'unificarà per tot el carrer d'extrem a extrem. En paraules de Jaume Fabre:

«La nova urbanització va transformar el que havia estat un carreró estret a través d'un convent de monges, que anava a parar a una placeta davant un convent de frares. Quedà convertit en un carrer més ample, vorejat d'habitatges, que s'unia amb una espaiosa plaça neoclàssica»

El convent de Sant Agustí, caserna i plaça pública

Els frares agustins van arribar a Girona poc després del Concili de Trento el 1584. En un primer moment es van instal·lar a l'església del Pilar de Pedret. Ben aviat, el 1609, es traslladaren a la Plaça de la Independència mantenint, però, el culte a l'església del Pilar. Existeix un pergamí a l'Arxiu Municipal, de 8 de maig de 1609, que certifica l'aprovació del nou emplaçament per part del pontífex Pau V, i també de la Universitat de la ciutat i del bisbe, i informa de l'oposició dels franciscans al nou convent, que consideraven massa proper al seu. La presència del convent al lloc que coneixem va ser una font constant de disputes, a causa de la situació perifèrica, en els primers segles extramurs de la muralla medieval, i posteriorment en la zona immediata al baluard de Figuerola, de la muralla del segle XVII. El convent va créixer per les nombroses donacions de fidels, documentades especialment durant el primer terç del segle XVII.

La configuració de la zona que ens descriu Jaume Fabre venia marcada per l'existència d'un pany de muralla a l'extrem nord de la plaça, que enllaçava amb l'estructura del baluard de Figuerola, en el lloc on ara trobem l'edifici de Correus. Adossat a la muralla i amb una superfície similar a l'actual plaça hi havia el convent de Sant Agustí. La porta del convent se situava a l'actual vorera sud de la plaça, on existia una placeta anomenada de Sant Agustí, nom que es va perpetuar pel conjunt actual. A llevant de la plaça hi havia un precedent de l'actual pont de Sant Agustí conegut com a *pont de la Princesa*. De l'extrem oposat sortia l'actual carrer d'Anselm Clavé, que aleshores tenia el nom de la Galera i era un cul-de-sac que arribava a la muralla, a l'alçada de l'actual Escola Joan Bruguera.

Al sud de la plaça començaven els horts del convent de Santa Clara, que es veurién afectats per la urbanització de la plaça i la desamortització del convent.

La desamortització de Sant Agustí va comportar en un primer moment l'adaptació de les dependències conventuals més properes a la muralla, que eren les menys malmeses pels setges, com a caserna de cavalleria. La resta es posà a la venda. Entre 1839 i 1841 es van vendre els horts a l'ex-alcalde Joan Baleri, i l'edifici del convent a Isidre Prats. Aquest darrer va parcel·lar i repartir els terrenys, una part entre els seus fills i l'altra la va vendre a particulars.

La urbanització de la zona va inspirar la proposta municipal de dissenyar una plaça porticada, el primer projecte de la qual data del 1855, signat per l'arquitecte municipal Martí Sureda. Aquest primer disseny preveia una extensió d'aproximadament la meitat de l'actual, que va ser modificada de

forma accidentada pels interessos contraposats dels propietaris. Finalment les obres varen començar el 1861. La revolució del 1868 va rebatejar l'indret amb el nom actual de Plaça de la Independència i la seva resolució final no va arribar fins el 1992, amb la finalització del disseny neoclàssic tancat actual. Precisament existeix un projecte de 1892 de construcció d'un mercat cobert molt semblant al de la Boqueria de Barcelona, dissenyat per Martí Sureda Vila, per l'espai central de la plaça, que no va arribar a realitzar-se.

El convent de Sant Francesc d'Assís, el més gran i el més bell de la ciutat

A principis del segle XIII al sud del rec Monar, dins els límits del Mercadal, veïnat a l'altra banda de la ciutat fortificada, es va fundar el convent dels franciscans, també anomenats *framenors*. Amb els anys arribarà a ser el més gran de la ciutat. Algunes fonts vinculen la seva fundació a la notícia no confirmada de l'estada de sant Francesc a la ciutat, vers 1212. Més documentada està la donació del canonge i notari Bernat Esteve d'un mas i uns horts en la zona de l'actual plaça de Josep Pla fins el carrer Nou, el 1232, data de les primeres referències sobre el convent. Segons la recerca de Canal, Canal, Nolla i Sagrera, entre 1232 i 1252 aquell nucli originari creixeria mercè a les deixes i les adquisicions dels frares. L'expansió arribaria cap a l'est fins a l'Onyar, propiciant la reconstrucció del pont de Sant Francesc, citat el 1237, i cap el sud, fins als horts de Fontanilles, adquirits pels frares el 1250, que limitarien amb la façana de llevant de l'actual avinguda de Sant Francesc. A ponent el límit estaria

a l'actual carrer Grober. Les successives compres i donacions configurarien l'estructura final del convent al segle XIX.

Primerament es va construir un conjunt integrat per l'església, disposada en paral·lel a l'Onyar, amb l'absis orientat al nord, un primer claustre i dependències conventuals com la cuina, el refector, els dormitoris i la sala capitular. A l'esquerra del primer claustre se'n construí un altre destinat als novicis i cap el sud s'estenien els horts aconseguits en les deixes i compres successives.

Segons Fra Joan Gaspar Roig i Jalpi, frare de la congregació dels mínims, en testimoni del 1678 recollit per Anna Gironella:

«Está fundada aquella casa en lo mejor de la ciudad, y no hay Iglesia en toda ella, que tenga tanto concurso como esta, la qual es muy grande y su presbyterio el más bello, el más brillo, hermoso y capaz que se halle en algunas de las más sumptuosas de España»

El convent allotjava les confraries més nombroses de la ciutat i tenia fidels delerosos de pagar retaules i altars, i també de ser enterrats dintre els murs de l'església. Són diversos els testimonis de donacions testamentàries al convent, expressant el desig de sepultura ser sepultats en terra santa, com llegim en el testament de Rafael Samsó, qui el 3 d'octubre de 1518 «Disposa ser enterrat en el convent dels framenors de Girona, al lloc del capítol de l'esmentat monestir, a terra i sense caixa». Algunes de les làpides d'aquests sepulcres es conserven al museu de Sant Pere de Galligants.

Al segle XIX, la comunitat franciscana es va implicar en els episodis bèl·lics que varen afectar la ciutat. Historiadors com Josep Clara documenten la participació dels frares en

la defensa del baluard de la Mercè contra les tropes napoleòniques. Els setges també varen malmetre el convent i delmaren la vida de divuit homes. Un informe del 1814 recollit per Clara certifica que els edificis conservaven «[...] sólidas e íntegras sus paredes y cubiertas y en general sus pisos y techos, pero han sufrido ruina algunas porciones de ellos» i que «[...] no puede habitarse sin repararse de antemano con las necesarias obras». Aquest estat de semiruïna ja no es va superar i el règim liberal de 1820 va portar a una primera exclaustació. Pocs anys més tard, l'abandonament i la desamortització varen sentenciar aquell magnífic conjunt, els terrenys del qual eren cobejats per inversors, industrials i particulars per instal·lar-hi diverses indústries i construir-hi els edificis d'habitatges que la ciutat necessitava.

Un cop executada la desamortització, l'Ajuntament va posar com a requisit per a la parcel·lació del conjunt l'obertura d'un carrer que, partint de l'Onyar, travessés els dominis franciscans i ordenés les construccions i la circulació per la zona. Aquest carrer, d'iniciativa privada, va ser el carrer del Progrés o d'Isabel II, traçat en línia recta el 1842, i que acabaria enllaçant el pont d'Isabel II, inaugurat el 1856, amb el portal d'Àlvarez, obert per comunicar la ciutat emmurallada amb el pla.

L'obertura del carrer del Progrés, malgrat la seva discreta amplada de 8 metres, que connectava amb el nou pont de Isabel II, de 10 metres d'ample i que alhora substituïa el pont d'origen medieval de tan sols 2'80 metres, va significar una reorganització dels eixos de comunicació interurbans. La sortida cap el pla, especialment cap els pobles de Santa Eugènia i Salt i més enllà, tindrien en el portal d'Àlvarez i la flamant plaça del Marquès de Camps, que no

s'urbanitzarà com a tal fins unes dècades més tard amb la configuració lògica i funcional que avui coneixem.

Completava l'estructura viària una via perpendicular que des del carrer Progrés marcava en angle el límit sud-oest del convent fins al carrer de la Sèquia, i que va ser batejat com a carrer de la Indústria i que avui coneixem com el carrer Grober. Amb aquesta quadrícula insinuada i la voluntat i interessos dels compradors, els antics terrenys es van destinar a indústries en la zona nord i est i a cases de veïns en la oest i sud. Segons ens informen Ramon Ripoll i M. Àngel Chamorro, els terrenys varen a anar a parar a mans d'inversors, com la societat formada per Joan Carbó, Marià Vicens, Joan Planas i Pau Bosch, i es destinaren a sòl industrial de fàbriques pròpies i empreses futures. Aquestes fàbriques van ser, tal com recull Jaume Fabre: la foneria Planas i Flaquer, la paperera La Gerundense, i la fàbrica tèxtil Carbó i Cia., després Barrau. Joan Planas, per la seva banda, que ja tenia una fàbrica tèxtil al Mercadal des del 1823, també va adquirir un lot en solitari, a més de promoure la foneria Planas, Junoy, Barnés i Cia, creada el 1857. La resta de parcel·les, ubicades a la vora del carrer Progrés i de la Indústria van ser adquirides per divuit petits compradors, molts dels quals eren paletes i constructors, els quals varen aixecar els habitatges plurifamiliars que en bona part encara perduren.

A partir de 1890 l'italià Cristòfol Grober va començar a adquirir les antigues fàbriques Bosch i Barrau i va iniciar la implantació de la seva indústria, que acabarà ocupant tot l'espai fabril disponible. L'empresa, dedicada a la fabricació de botons i trenzilles, perllongarà la seva activitat fins al 1978, malgrat l'incendi i la destrucció produïts per la Guerra Civil.

Amb el tancament definitiu de la Grober pel trasllat de la fàbrica a Bescanó, aquell sector del Mercadal iniciava una nova etapa com a zona residencial i comercial, d'acord amb l'evolució de la ciutat. Des de 1962 alguns dels terrenys havien estat requalificats dins el Pla Mercadal, que es va poder executar a partir de 1978. En paraules de Joaquim Nadal al *Diari de Girona* el 29 de juny de 2018:

«El tancament de les darreres fàbriques, La Gerundense (1973) i Grober (1978), la desaparició dels tallers de FECSA, l'enderroc de les edificacions culturals que la Grober també tenia en aquell sector i l'expropiació i enderroc de les darreres cases de la plaça del Mercadal van propiciar l'aparició d'un gran espai públic al cor de Girona. Aquest espai podia haver tingut diverses solucions urbanístiques però finalment el que preval és que una vella trama urbana de carrers estrets, foscos, i sorollosos amb les màquines de les fàbriques treballant nit i dia es va convertir en un espai públic, obert i lluminós. Només una part, petita relativament, dels solars ocupats per les fàbriques, experimentarien una reutilització lucrativa amb una promoció d'habitatges que desenvoluparia fins a la seva crisi el Banc dels Pirineus.»

Del convent de Sant Francesc, ens n'han arribat algunes làpides, conservades al museu de Sant Pere de Galligants; una porta i tres relleus, que es troben a la Fontana d'Or, i també part del claustre, que podem veure en la seva ubicació original en algunes botigues del carrer Nou o trasplantat al jardí de la Casa Solterra, del carrer Ciutadans, i a l'església de l'Esperança de S'Agaró.

St. Francesc de Paula, dels Mínims al Pla Perpinyà

Al sud del convent dels franciscans, també a la vora del riu, a redós d'un conjunt de carrers d'origen medieval entorn del rec de Cuguçacs, existia una capella dedicada a Santa Magdalena, sostinguda per una confraria del mateix nom, en el barri on es concentraven els bordells de la ciutat. La confraria, que historiadores com Montserrat Jiménez relacionen amb el gremi dels sastres, el 1611 va fer donació de la capella a l'Orde dels Mínims, amb la voluntat que establissin un monestir en aquell indret, que redimís el barri per l'activitat per la qual es coneixia.

Amb aquest objectiu els frares de Sant Francesc de Paula varen adquirir a l'Ajuntament unes cases de l'aleshores plaça d'en Vila, que tenien llicència eclesiàstica com a bordells, i varen fundar un primer convent contigu a la capella. Llegim en la descripció de 1678 de Fra Gaspar Roig i Jalpí, frare mínim que habità el convent que:

«Sus ventanas, que son las de diez celdas muy hermosas, y capaces, están al oriente, y las puertas al occidente, con que gozamos del Sol luego que nace, hasta cerca del mediodía, y en verano pagamos con el calor, que es muy vehemente, todo lo que tenemos de recreo con sus rayos en invierno. Gozamos de la vista del río, de la campaña, y de la ciudad, y podemos decir sin duda, que tenemos el mejor puesto del Mercadal, porque baxo de nuestras celdas passa el camino real, y cerca de nuestra iglesia está la puerta principal desta parte de la ciudad. Del claustro sólo hay una parte hecha, y otra que no está acabada; las otras dos aún no están comenzadas y no hay más que las zanjias. Será

espacioso y bello cuando esté acabado, porque hay seis arcos en cada parte, que estriban sobre columnas muy altas y gruesas, de una pieza de piedra berroqueña muy bien labrada. Tendría ya su perfección, si no hubieran sobrevenido estas fieras calamidades de la guerra”.

La situació del convent, en el lloc on actualment hi ha l'illa ocupada per l'edifici del Bolet de la plaça de Catalunya, el feia vulnerable als setges dels francesos i, encara més freqüentment, a lesavingudes del riu. L'episodi de lesió del convent més intens es va viure durant l'ocupació francesa del 1694 al 1698, quan la pressió per allotjar més tropes de cavalleria a Girona va portar a la requisició dels convents. En el cas de Sant Francesc de Paula, estudiat per Mateu Guitart, el 1696, una vegada expulsats els monjos s'hi construïren apressadament unes cavallerisses i es van fer reformes per allotjar-hi la tropa. L'acumulació de palla va provocar un incendi que va afectar l'església i algunes dependències. La reconstrucció del convent va córrer a càrrec de la ciutat, però el convent va mantenir i reforçar la seva condició de caserna a partir de la desamortització de 1836. Anys més tard, el 1912, aprofitant els terrenys conventuals, l'Ajuntament va construir un edifici per al mercat de bestiar, encarregat a Martí Sureda Vila. Aquest, però, podria complir la seva funció molt poc temps perquè cinc anys més tard, el 1917, en virtut de l'acord amb el ram de guerra per a la cessió dels baluards de l'antiga muralla a la ciutat, el magnífic mercat de bestiar va haver de ser cedit i, prèvia ampliació en un pis més, convertit en caserna d'artilleria, amb el nom de General Mendoza. Durant gairebé cinquanta anys, convent i casernes varen estar en mans militars fins que el 1946 l'Estat va retornar els immobles a

la ciutat. El retorn, però, no es va fer efectiu fins el 1959 i va suposar el tret de gràcia pel conjunt, que va ser enderrocat i parcel·lat el 1960, i es va iniciar així un procés de subhasta que va transformar profundament aquell espai.

En la dinàmica expansionista promoguda pels darrers ajuntaments franquistes de transformar la ciutat en la *Gran Gerona*, el 1965 es va aprovar el Plan Parcial Centro Comercial, conegut com el *Pla Perpinyà* per l'autoria de l'arquitecte Antoni Perpinyà. Aquest pla ordenava l'àrea delimitada pel riu, el carrer de Joan Maragall, la Gran Via de Jaume I i el carrer d'Ultònia, i preveia la construcció de cinc torres de setze plantes i cinc blocs de deu, comunicats tots ells per un basament de dues plantes de galeries comercial. Afortunadament per la Girona actual, el pla només es va executar parcialment amb la construcció de tres de les deu torres projectades.

El convent de les Bernardes, reflex de models de ciutat

Una altra història de fort significat urbanístic a l'àrea del Mercadal la trobem en el convent de les monges cistercenques o bernardes de Santa Maria de Cadins. Aquestes varen arribar a Girona el 1492, procedents de l'antic monestir de Sant Feliu de Cadins a Cabanes, fundat el 1169 i al qual la situació de frontera feia molt vulnerable. Les monges es varen instal·lar en unes cases del Mercadal, al costat de l'església de Santa Susanna. Els primers anys a la ciutat, van viure amb molta precarietat, en cases velles agrupades, servint-se del temple del Mercadal pels oficis religiosos. A finals del segle XVII i començament del XVIII,

gràcies a l'entrada de noies de les famílies gironines riques, el convent es transformà. Segons Anna Gironella: «La procedència social de les monges de Cadins va marcar la vida i les característiques d'aquest convent gironí. Les monges tenien la seva casa particular dins del monestir, que reformaven quan convenia, i tenien les seves pròpies serventes». Trobem documentades a l'Arxiu Municipal diverses compravendes de cases realitzades per la comunitat a principis del segle XVII. A mesura que les rendes augmentaren la comunitat va fer diverses millores a l'església del Mercadal, especialment en la part del cor, que era l'espai que el règim de clausura els destinava. A mitjans segle XVIII, però, l'esperit de concòrdia entre convent i parròquia es va esquarterar i el 1762 es va iniciar la construcció d'una nova església, Santa Maria de Cadins. Aquesta fou beneïda el 1770, i a l'altar major s'hi va col·locar la verge d'alabastre que al segle XV les monges havien portat de Cabanes.

Les possessions del convent de les Bernardes ocupaven gairebé tota l'illa compresa entre l'actual carrer de Santa Clara, on hi havia la façana de l'església en la petita placeta, avui inexistent, anomenada de les Bernardes, el carrer de les Hortes, la part posterior de l'església del Mercadal i el carrer de l'Obra. A més de les dependències conventuals hi havia diverses cases ocupades per particulars, que pagaven lloguer al convent. Les Bernardes, en la seva condició de convent femení no va patir els efectes de la desamortització, i va arribar com a institució referent del barri fins a l'esclat de la Guerra Civil.

La matinada del 20 de juliol de 1936 grups de violents varen atacar el convent. El testimoni dels fets a la *Crònica*

de la comunitat, recollit per Joaquim Nadal, expressa com després de fer palanca a la porta de l'església:

«El coro fue incendiado y el resto del monasterio e Iglesia totalmente destruídos y arrasados hasta convertirlos en una plaza. Se perdió todo: el archivo con antiquísimos documentos, la biblioteca, las joyas de la Iglesia y sacristia, entre ellas ocho cálices, uno de los cuales habia pertenecido al antiguo Monasterio de Poblet y era considerado la mayor alhaja de la provincia de Gerona [...] el sagrario de Poblet también estaba en el monasterio [...]. Igualmente quedó allí el maravilloso Martirologio tan espléndidamente miniado [...]»

L'endemà al matí, les disset monges residents, vestides de seglars, abandonaren el convent per no tornar-hi mai més. Al saqueig improvisat de les primeres hores va seguir-lo l'enderroc planificat de bona part de l'illa que allotjava el convent i la rectoria i església del Mercadal. El més d'agost de 1936 el diari *L'Autonomista* certificava que el solar ja era lliure per construir-hi un nou barri amb habitatges socials i equipaments de promoció municipal. A les dificultats de planificar en temps de guerra, però, s'hi afegien els entrebancs derivats dels desnonaments dels llogaters del convent i de l'expropiació de cases particulars veïnes. Tot i amb això, entre 1936 i 1939 del despatx de l'aleshores arquitecte municipal Ricard Giralt Casadesús van sortir diversos projectes d'habitatges obrers, un mercat, places i amples vials, seguint la inspiració de l'urbanisme centreeuropeu que l'arquitecte tant admirava. No obstant la planificació, a la fi de la Guerra cap d'aquests projectes s'havia concretat, i el nou règim va heretar un solar buit

al centre de Girona en un context urbà en clara expansió. Aquesta herència, malgrat ser titllada de fruit de les «hordas marxistas del período de dominio rojo», no va ser bescantada per l'oportunitat que representava. Així doncs, es van emprendre negociacions amb la comunitat de les Bernardes per la indemnització pels terrenys i es va començar a planificar la urbanització de la zona. El punt de partida eren els projectes de Ricard Giralt, que en aquell moment ja estava afectat per la depuració i suspès del càrrec d'arquitecte municipal. Durant uns anys es van estudiar diferents solucions i al final, lluny del projecte articulat ideat durant la República, es va procedir a la parcel·lació en solars independents, que de seguida van ser edificats per particulars. Un dels més extensos va ser adquirit el 1947 per l'Institut Nacional de Previsió per a la seu dels serveis de salut i habitatges per a funcionaris. Actualment és el CAP Santa Clara. La resta de solars varen acollir alguns exemples reeixits de l'arquitectura de postguerra, signats per Ignasi Bosch Reigt, com la casa Picamal Salellas, del 1945, al carrer de les Hortes, 15, i la casa Culubret Picamal, al carrer de Santa Clara, 39, cantonada Hortes, del 1951.

Pel que fa a les monges, amb els diners de la indemnització varen adquirir una antiga casa pairal al Veïnat de Salt, al peu de la carretera, que el 16 de febrer de 1944 esdevindria el convent de les Bernardes de Salt.

Les beates, sempre al cor del Barri Vell

El convent de Santa Caterina de Siena de les beates dominiques de Girona va ser fundat el dia de Sant Esteve de 1699

per Francesc Miroso, prior del convent de Sant Domènec, i sempre va mantenir-se sota la seva tutela. La institució va ser la primera de la ciutat dedicada a la formació religiosa de les noies. Va néixer de la petició de «Algunas señoras de la ciudad de Gerona y de su vecindad [que]desean vestir nuestro santo hábito y retirarse a vivir en común en una casa de la Ciudad».

És així com a partir del 1701 trobem documentada la primera comunitat de beates de Girona en unes cases del carrer del Portal Nou, identificades amb els números 22 al 30, un edifici del segle XVIII avui reconvertit en habitatges. L'immoble presideix una bifurcació de carrers coneguda com la plaça de les Beates Velles.

La cooptació de les primeres monges es va fer entre membres de famílies gironines distingides, amb la participació de sor Maria Rosa Thió de Vic, la qual va ser l'encarregada de formar les gironines en la disciplina monacal de l'ordre. Les beates, qualificades de refugi de senyores i lluminària d'educandes per la historiadora Montserrat Jiménez, van comptar amb el suport del bisbe Tomàs de Lorenzana per a la consolidació del primer convent, el 1759. Quan el 1790 Francisco de Zamora visità el convent, informà de l'existència de dotze religioses, cent nenes pobres i dotze educandes. Trenta anys més tard, el 7 de setembre de 1820, les monges van abandonar el convent originari per obrir una nova estada a la plaça de la Mercè, a tocar del convent de mercedaris. El trasllat es feu de nit i amb cautela, en un context revolucionari hostil a les ordes religioses, tal com ens informa fra Josep M. Coll. El nou convent havia estat una antiga fàbrica que la comunitat va adaptar, on s'allotjaven tretze monges,

nombre que, poc o molt, es va mantenir constant al llarg del segle XIX. A l'adquisició del primer immoble en seguiren moltes més. Per informació aportada per Jaume Fabre, sabem que entre 1819 i 1909 varen anar adquirint parcel·les adjacents a la muralla, incorporant al convent el carrer del Botxí i part de l'aleshores carrer de la Mercè, que conduïa al portal del Carme de la muralla i que va esdevenir un cul-de-sac rebatejat com a carrer de les Beates fins a època molt recent. Durant la Guerra Civil el convent va ser utilitzat com a dipòsit de material de guerra. En els darrers anys va quedar abandonat fins el seu enderroc el 1983.

El 1983, el despatx d'arquitectura Fuses i Viader va projectar un edifici d'habitatges socials. El nou edifici, promogut per la Direcció General d'Arquitectura i Habitatge, es va acabar el 1984 com un dels primers exemples del PERI, Pla Especial de Rehabilitació Integrada. La rehabilitació va permetre la reobertura del carrer fins la muralla i l'enjardinament i condicionament de tota la zona.

Adoratrius: convent, escola, presó i plaça pública

Les Germanes Adoratrius Esclaves del Santíssim Sagrament i de la Caritat, conegudes com *les adoratrius* varen estrenar convent el juliol de 1892. Segons Enric Mirambell, tretze religioses van fundar un gran convent construït pel mestre d'obres gironí Francesc Salvat Juncosa en estil neogòtic. El 1889 la comunitat havia adquirit uns terrenys a l'aleshores Ronda del Doctor Robert, actual Ronda Pare Claret. Es tractava de cinc mil quatre-cents seixanta-set metres quadrats pels quals varen pagar 36.000 pessetes. A

aquesta compra la seguiren d'altres fins a completar bona part de l'illa formada pels carrers Ronda Pare Claret, Ultònia, Lorenzana i Joan Maragall. El convent s'aixecà en un entorn del tot rural, mal comunicat amb la ciutat vella pels panys de muralla i baluards existents. Els carrers no estaven urbanitzats i al voltant del nou convent hi havia cases de pagès, camps, quadres i estables. La voluntat de les monges era obrir un centre per atendre les noies més necessitades i formar-les en un ofici. També s'organitzaven classes d'alfabetització per obreres. Entre 1913 i 1930 també va existir-hi un noviciat. Al mateix temps, les monges eren reconegudes pels seus treballs de brodat i restauració. Eren les encarregades de brodar estandards i penons artístics, com per exemple els que encarregava l'arquitecte Rafael Masó.

Amb l'arribada de la República les monges varen viure l'hostilitat creixent envers els ordes religiosos i el 20 de juliol de 1936 van haver d'abandonar el convent, que va ser saquejat tot seguit. Els anys de guerra l'edifici va passar per usos tan diferents com el de presó dels militars insurrectes, va sortir el projecte d'instal·lar-hi l'institut de Batxillerat de la ciutat el 1937, i també va ser un hospital de guerra. El 1939 el convent va ser retornat a les monges tot i que ben aviat es va convertir en presó de dones. Havia arribat a custodiar mil cinc-cents cinquanta-set preses i cinquanta criatures. Les monges varen trobar l'oportunitat d'exercir la seva missió entre les allotjades, com més endavant farien també amb les usuàries del reformatori que va succeir la presó, a partir de 1941. Una altra cosa va ser el fet d'haver de compartir l'edifici amb mil dos-cents soldats, aquarterats el 1944 en motiu de la Segona Guerra Mundial. A partir

de 1945 les adoratrius varen recuperar la casa per complet, cosa que va permetre reprendre les funcions que tenia abans de la guerra.

A finals dels setanta s'aprovà un nou planejament de la zona que afectava la volumetria del convent i evidenciava l'anacronisme d'aquella estructura en l'entorn canviant. Aquest fet va portar a valorar la possibilitat de tancar el convent, qüestió que es va resoldre el 1982 amb un acord de cessió per a equipament públic del 33% dels terrenys i la parcel·lació i capitalització de l'altre 66% restant per part de la comunitat.

El 1987 es va procedir a l'enderroc del gran casal i a l'inici de la nova urbanització de la zona, que passava per la construcció d'una nova casa per les monges i residència de noies, institució que van gestionar fins el 2013, quan, per manca de vocacions, les vuit darreres adoratrius que hi romanien van abandonar la ciutat.

Bona part de l'antic solar de les Adoratrius es va dedicar a equipaments comercial, amb la inauguració de l'hotel Carlemany el 1994, habitatges i la plaça Miquel Santaló. Que ocupa l'espai destinat a horta i jardí del convent.

Dominiques: de convent i escola a hotel

La congregació de les dominiques de l'Anunciata va ser fundada l'any 1856 pel pare Francesc Coll i Guitart, per a la promoció de la dona de Catalunya i d'arreu. A Girona la comunitat va arribar el 1891, any en què es va fundar el convent del carrer del Nord, amb funcions de col·legi de noies amb internat. Era una construcció en cantonada amb

el carrer Hortes, amb façanes compactes i estil neogòtic, dissenyada i construïda pel mestre d'obres Francesc Salvat Juncosa. A l'interior tenia un petit pati amb jardí. L'església tenia la façana al carrer de les Hortes, de disseny molt discret, mentre que la porta principal del convent se situava a l'inici del carrer del Nord.

Estan poc documentats els possibles danys soferts pel convent durant la Guerra Civil, tot i que hi ha força referències a la confiscació de l'escola per part del Comitè de l'Escola Nova Unificada (CENU) i la seva integració al mapa escolar de la ciutat amb el nom de Joaquim Maurin. Precisament d'aquell moment, i en motiu de la inspecció que el CENU fa als locals de la ciutat susceptibles d'esdevenir escola pública, data l'informe aportat per Salomó Marquès en el seu estudi sobre l'escola a Girona durant la República, que diu:

«El convent de les Dominiques, situat al carrer del Nord, format per planta baixa i tres pisos, ha sofert estralls considerables en el material, però amb poques despeses s'habilitaria de nou. Consta de set aules de classe amb bones condicions de llum i ventilació. Hi ha també nou dormitoris amb un total de quaranta-cinc llits. L'estat de l'edifici, nou, la situació cèntrica, les bones condicions de les aules i dormitoris, fa que reuneixi excel·lents qualitats, malgrat tractar-se d'un solar petit, per ésser destinat a grup escolar.»

Passada la guerra i un cop els va ser retornat el convent, la comunitat dominica hi va continuar la seva funció docent fins el 1960, quan es va inaugurar el col·legi Pare Coll al barri de Sant Narcís. Els darrers anys, el convent va esdevenir una residència d'estudiants i també de senyores

pensionistes, fins el 1999. Finalment el 2001 un grup inversor va adquirir l'edifici per construir-hi un hotel. Des del 2003 el solar l'ocupa l'hotel Ciutat de Girona i un restaurant a la planta baixa.

Bibliografia

Col·lecció de Pergamins de l'Arxiu Municipal.

CANAL ROQUET, Josep; CANAL DE DIEGO, Elena; NOLLA BRUFAU, Josep. M. *Història urbana del Mercadal de Girona. Dels orígens a la fi de l'Edat Mitjana*. Ajuntament de Girona, 2013.

CARRERAS, J. «El monestir de Santa Clara de Girona» a *Revista de Girona*, núm. 161 (1993), p. 36-39.

CASTELL; Ramon, CATLLAR, Bernat; RIERA, Josep. *Atlas I. Girona Ciutat*. Girona. Ajuntament i CoAC, Demarcació de Girona, 1992.

COLL, José M. «Notas históricas sobre el convento de Santa Catalina de Sena (Beatas Dominicadas de Gerona a través de los tiempos)», a *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, vol. XVIII, 1960, p. 171-184

FABRE FORNAGUERA, Jaume. «El Mercadal de Girona, un barri transformat per l'expulsió dels religiosos» a *Revista de Girona*, núm. 113, (2008,) p. 17-23.

GIL TORT, Rosa Maria; MARINÉ DURAN, Josep. *Miratges. 300 anys de projectes no realitzats a les comarques gironines*. Diputació de Girona, 2003.

GIL TORT, Rosa Maria; DOMÈNECH, Gemma, «De l'exclusió als nous usos, memòria de sis convents gironins», a *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 2016, p. 77-102.

- GIRONELLA, Anna. «La Girona del barroc. Ciutat de convents», a *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 2012, p. 105-136.
- GUITART MOLINA, Mateu. «Notes sobre convents gironins durant l'ocupació francesa de 1694-1698», a *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 2016, p. 305-314.
- JIMÉNEZ SUREDA, Montserrat. «La Girona paulanera. Els frares mínims», a *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 2016, p. 103-120.
- MIRAMBELL BELLOC, Enric. «Les religioses Bernardes al Gironès», a *Revista de Girona*, núm. 155. (1992), p. 60-67
- «El primer centenari de les Adoratrius a Girona», a *Revista de Girona*, núm. 151, p. 44-50
- NADAL FARRERAS, Joaquim. «El convent de les Bernardes: exclaustació i restitució (1936-1939)», a *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 2016, p. 329-372.
- RIPOLL MASFERRER, Ramon; Chamorro Trenado, Miquel Àngel. «Del convent a la fàbrica: urbanització del barri industrial del Mercadal de Girona en el segle XIX», a *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, p. 417-428.
- RUBÍ, Basili de. «Los Capuchinos en Gerona. El convento de Sant Antonio (1732-1835)», a *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 1966, p. 5-48.
- SERRA DE MANRESA, Valentí. «Els framenors caputxins i les clarisses caputxines a la ciutat de Girona», a *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 2016, p. 155-186.